

Alois Woldan

ORCID: 0000-0001-7959-1592

(Uniwersytet Wiedeński, Austria)

Galicyjscy tłumacze dzieł Adama Mickiewicza

Austriacka Galicja jako kraj wielokulturowy i wielojęzyczny była obszarem predestynowanym do powstawania rozlicznych tłumaczeń z języków i na języki, które w niej dominowały. Doskonale uwidaczniają to przekłady utworów Adama Mickiewicza, które w Galicji były tłumaczone zarówno na język ukraiński, jak i niemiecki. Tłumacze, dziś raczej zapomniani, należeli do galicyjskiej inteligencji bez względu na pochodzenie polskie, ukraińskie, żydowskie czy niemieckie. Studium przedstawia Mykołę Ustyjanowycza, Tymka Padurrę, Iwana Frankę (pochodzenia ukraińskiego), Gotthilfa Kohna, Sigfrida Lipinera i A.E. Rutrę (pochodzenia żydowskiego i niemieckiego), którzy byli nie tylko tłumaczami, lecz także galicyjskimi pisarzami i intelektualistami.

Słowa kluczowe: Galicja, tłumaczenie, Mickiewicz, język ukraiński, język niemiecki

Austriacka Galicja jako kraj wielokulturowy i wielojęzyczny była obszarem predestynowanym do powstawania licznych tłumaczeń z języków i na języki, które w niej dominowały; chodzi tu przede wszystkim o polski, ukraiński i niemiecki – cieszące się największą liczbą użytkowników; ponadto w galicyjskim tyglu występowały jidysz, ormiański i inne rzadziej używane języki. Różnorodną działalność tłumaczeniową w Galicji dobrze ilustrują przekłady dzieł Adama Mickiewicza, który nigdy w niej nie był, choć jego recepcja rozpoczyna się tam bardzo wcześnie i ma intensywny charakter. Dużą rolę w tym zakresie odegrały powstające w Galicji tłumaczenia zarówno na niemiecki, jak i na ukraiński (wówczas jeszcze nazywany „ruskim”). Tłumaczy na te dwa języki z pewnością można zaliczyć do grona intelektualistów kraju koronnego, niezależnie od tego, czy są oni dziś jeszcze znani, czy już zapomniani. Niektórzy z nich zostaną omówieni poniżej.

Pierwsze przekłady dzieł polskiego poety poprzedziło żywe zainteresowanie jego tekstami wśród młodej inteligencji ukraińskiej, która w pierwszej połowie XIX w. studiowała jeszcze teologię (dopiero później młodzież ta, w więk-

szości pochodząca z rodzin osób duchownych, zwróciła się ku innym, świeckim kierunkom studiów). Nic więc dziwnego, że wielu studentów Greckokatolickiego Seminarium Generalnego we Lwowie, sympatyzujących z powstaniem listopadowym w Kongresówce, czytało teksty Mickiewicza, głównie w polskim oryginale. Znajomość polszczyzny była częścią wykształcenia rusińskiego inteligenta i zasadniczo polski był bardziej znany młodym seminarzystom niż język niemiecki, w którym to w owym czasie nadal nauczano na Uniwersytecie Lwowskim. Niemniej jednak chciano przetłumaczyć dzieła wielkiego Polaka także na własny, lokalny język ojczysty – na ruski.

W 1833 r. garstka seminarzystów skupionych wokół Markijana Szaszkiewicza opracowała niewielki zbiór szesnastu tekstów, który pozostał w postaci rękopisu i nigdy nie został wydrukowany. W zbiorze *Син Русі, ілі Собраніє стихотворов в рускім язюку от клеру Семінарної енеральной в Львігороді, руского краю Метрополіі, Року 1833* znajduje się również pierwszy przekład z Mickiewicza. Jest to ballada *Alpuhara z Konrada Wallenroda*, oznaczona w tłumaczeniu jako *Алпугари, Балада з письм Адама Міцкевича*. Autorem przekładu jest Josif Lewyc'kyj, ukrywający się za wspomnianym w tekście pod pseudonimem Йоцеф з Болшова. Jako poeta, ale i tłumacz, Lewyc'kyj pozostaje daleko w tyle za Markijanem Szaszkewyczem, który był nie tylko pomysłodawcą tego i kolejnego, o wiele bardziej znanego, bo drukowanego zbioru *Rusalka Dnistrowa* (1837), ale i czołowym ukraińskim poetą Galicji pierwszej połowy XIX w. Szaszkiewycz, który niekiedy pisał liryki również po polsku, nigdy nie podejmował się tłumaczenia dzieł Mickiewicza, przy czym echa wczesnych tekstów autora *Świtezianki* można znaleźć w jego własnej poezji. Na przykład odezwa *Слово до чительей руского язюка*¹ zawiera niektóre obrazy z *Ody do młodości*, nie będąc ani jej tłumaczeniem, ani parafrazą. Wezwanie do wspólnego wysiłku młodych, podobnie myślących ludzi („Дайте руки, юні други” – „Hej! Ramię do ramienia”), mroczne cienie kryjące ziemię („Гоніт з Русі мраки тмаві” – „wieczna mgła zaciemnia obszar gnuśności”) i wreszcie ruch ku górze, ku światłu („Разом к світлу, други жваві” – „ty nad poziomy wylatuj, a okiem słońca... przenikaj”) przypominają kanoniczny tekst młodego Mickiewicza, który z pewnością nie był kimś obcym dla siebie współczesnych Galicjan.

Markijan Szaszkiewycz (1811–1843)², wiejski proboszcz, który zmarł w młodym wieku, był jednym z najważniejszych przedstawicieli ukraińskiego romantyzmu nie tylko w Galicji; pisał wiersze i traktaty w języku ludowym na

¹ М.Ш., *Слово до чительей руского язюка* [w:] *Син Русі (1833)*. Перша рукописна збірка віршів Маркіяна Шашкевича та його побратимів. Упорядкування, передмова і примітки Є. Нахліка, Львів 1995, s. 22.

² Odnośnie do biografii Šaškevyčia zob. *Маркіян Шашкевич* [w:] *Твори Маркіяна Шашкевича і Якого Головацького (З додатком творів: Івана Вагилевича і Тимка Падури)*, Руска

długo przed tym, jak kilkadziesiąt lat później na jego podstawie rozwinął się nowoczesny ukraiński język literacki. Szaszkiewicz to przede wszystkim poeta liryczny, którego poezja miłosna, przyrodnicza i filozoficzna stanowi szczytowe osiągnięcie zachodnioukraińskiego romantyzmu (por. *Туга за милою, Над Бугом, Лиха доля*). W duchu romantyzmu pisarz nawiązuje do wielkich postaci z historii Ukrainy (por. *Хмельницького обступленіє Львовом*) oraz do wzorców zapożyczonych z folkloru. Z literatury polskiej Szaszkiewicz przetłumaczył *Zamek kaniowski* Goszczyńskiego, z literatury czeskiej fragmenty rękopisów królowodworskiego i zielonogórskiego, a z literatury serbskiej *Narodne pjesme* V. Karadžića. Swoimi parafrazami psalmów podejmuje tradycję starszej literatury ukraińskiej, aby kontynuować ją w literaturze współczesnej.

Tuż po powstaniu listopadowym, w którym brali udział także młodzi ruscy intelektualisci, zwłaszcza studenci lwowskiego greckokatolickiego seminarium duchownego, dzieła Mickiewicza cieszyły się dużą popularnością wśród alumnów, mimo że były zakazane w Galicji. Dlatego to podjęto rewizję w celu odszukania zakazanych książek: Znalaziono je u Mykoły Ustyjanowycza, który później miał zostać pisarzem. Ustyjanowycz posiadał *Dziady* cz. IV i numer czasopisma „Pielgrzym Polski”, które zostały przemycone do Galicji. Ich właściciel został poddany surowemu przesłuchaniu: „Jeśli chodzi o książeczkę Mickiewicza *Pielgrzym*, której fragmentaryczny odpis znalaziono u teologa Ustyjanowycza Nicolausa, uznano jej treść, po szczegółowym rozpoznaniu, za wysoce rewolucyjną...”³. Wystarczyło przeczytać zakazane Mickiewiczowskie teksty, by ich właściciele przynajmniej na jakiś czas wykluczyć ze studiów i usunąć z seminarium, dając tym samym odpowiedni przykład innym. Ukraińscy studenci lwowskiego Seminarium Generalnego, czytając dzieła Mickiewicza w polskim oryginale i czerpiąc z nich swój patriotyczny entuzjizm, nie pomyśleli o przetłumaczeniu ich na ukraiński.

Nietrudno się domyślić, że zakazane teksty Mickiewicza były entuzjastycznie czytane nie tylko w seminarium greckokatolickim, ale także w seminarium rzymskokatolickim; były też potajemnie rozpowszechniane. W latach 1836–1838 we Lwowie odbył się proces młodych kleryków winnych tego „przestępstwa”⁴. Dwóch z ponad dziesięciu oskarżonych skazano na kilka lat więzienia, a pozostali zostali objęci nadzorem policyjnym i zwolnieni z seminarium. Dla

Писменність III, 1, Львів 1913, s. 5–8. Tom ten zawiera również bogaty wybór z twórczości wspomnianego autora.

³ Por. K. Студинський, *Львівська духовна Семинарія в часах Маркіяна Шашкевича (1829–1843)*, Збірник Фільологічної Секції Наукового Товариства імені Шевченка, T. XVII i XVIII, Львів 1916, s. 206.

⁴ Zob. D. Kacnelson, *Skazani za lekturę Mickiewicza. Z archiwów Lwowa i Wilna*, Lublin 2001, s. 24–28.

nich, podobnie jak dla ich greckokatolickich towarzyszy, perspektywa zabezpieczonego życia w stanie duchownym zakończyła się.

Wróćmy do ukraińskiego seminarzysty Ustyjanowycza (1811–1885)⁵, który po raz pierwszy zasłynął jako pisarz w drugiej połowie XIX w. Był to czas reakcji politycznej, w którym Ustyjanowycz nie tylko sięgnął po jazyčije, dziwny język mieszany, stanowiący określną drogę w rozwoju nowoczesnego ukraińskiego języka pisanego, ale także po wzorce dawno przestarzałego klasycyzmu literackiego, które można znaleźć w jego tekstach dziennikarskich i beletrystycznych, takich jak opowiadanie *Старий Єфрем* (1849), w którym starzec z ludu przekazuje swoją mądrość w długich monologach. Do najlepszych utworów Ustyjanowycza należą jego opowiadania z kręgu folkloru huculskiego, takie jak *Страстний четвер* i *Мість верховиця*; w swoich pieśniach stylizowanych na ludowe (*Верховинець, пісьнь опришків*) Ustyjanowycz tak mistrzowsko przełożył na język ukraiński pieśni Opryszków z dramatu J. Korzeniowskiego *Карпачу гórale*, że brano je za autentyczne pieśni ludowe.

Jeszcze w roku śmierci Adama Mickiewicza, w Galicji pojawiła się nowa seria przekładów jego dzieł, początkowo nie na język ukraiński, lecz na jazyčije. Tłumaczenia te są dziś tak samo zapomniane, jak ich autorzy – Iwan Huszalewycz, Ksenofont Klimkowycz, Emilian z Grigorova i inni, którzy należeli do konserwatywnych i moskofilskich kręgów, faworyzujących używanie jazyčije. Trudno zaliczyć ich do czołowych intelektualistów Galicji.

Wśród tłumaczy Mickiewicza, niemieszkających wprawdzie w Galicji, lecz znanych w niej i drukowanych, był Tomasz/Tymko Padurra (1801–1871)⁶. Ten polski poeta większość swoich utworów napisał po ukraińsku (jego polskie teksty były mniej cenione przez krytyków). Padurra urodził się w środkowej Ukrainie, uczęszczał do szkoły parafialnej w Winnicy, gdzie jego kolegą i przyjacielem był Seweryn Goszczyński. Następnie Padurra ukończył liceum w Krzemieńcu. Od najmłodszych lat zachwycał się pieśniami ludu ukraińskiego, zwłaszcza dumkami wędrownych, przeważnie niewidomych śpiewaków. Nie tylko pisał liczne pieśni liryczne i epickie, ale także zaopatrywał je w nuty i sam był znakomitym interpretatorem swoich utworów. Jako wędrowny śpiewak starał się w roku poprzedzającym powstanie listopadowe zachęcać zwykłych mieszkańców Ukrainy do wspólnego z Polakami, bezwzględnie potrzebnego wystąpienia przeciwko Rosjanom. Jego rozczarowanie było tym większe, gdy okazało się, że powstanie ledwo co odbiło się echem na ziemiach ukraiń-

⁵ Odnośnie do biografii Ustyjanowycza por. Н. Устиянович [w:] *Твори Николі Устияновича і Антона Могильницького*, Руска Писменність III, 2, Львів 1913, s. 5–6.

⁶ W języku polskim nazwisko „Padurra” jest zwykle zapisywane z „r”, podczas gdy w języku ukraińskim tylko z jednym „r”. Na temat życia i twórczości Padurry zob. N.N., *О житті і пистмах Томаша Падури* [w:] *Співанки України Тимка Падури*, Коломия 1878, s. I–LXVI.

skich. Padurra wycofał się wówczas do niewielkiego majątku należącego do jego rodzeństwa. Z niewielkim skutkiem próbował znaleźć wydawców swoich tekstów, a w ostatnich latach życia nic już nie napisał.

Dla rozpowszechniania twórczości Padurry Galicja miała ogromne znaczenie. Pierwsze wydanie jego dzieł ukazało się we Lwowie w 1842 r.⁷, aczkolwiek bez zgody autora, który w tej edycji również przedstawiony jest jako już nieżyjący pisarz. Wiele wysiłku kosztowało Padurrę skorygowanie tej i innych nieścisłości w niewielkim wydaniu warszawskim z 1844 r. To pierwsze „nieślubne” wydanie lwowskie zawierało tłumaczenia głównie z *Konrada Wallenroda* powstałe około roku 1830. W 1864 r. w Ossolineum ukazał się szkic Padurry *Jan Mazepa*. Była to polska prozatorska wersja jego starszej dumy ukraińskiej o Mazepie opublikowanej jednak bez nazwiska autora⁸. Dopiero po śmierci poeta zyskał sławę w Galicji, a pierwsze większe wydanie jego utworów ukazało się we Lwowie w 1874 r.⁹, zaś najobszerniejszą jak dotąd edycję jego ukraińskich i polskich tekstów opublikowano w Kołomyi w roku 1878¹⁰. Mickiewiczowskie przekłady Padurry, takie jak sonet *Do Niemna*, ballada *Pani Twardowska*, pieśni Aldony i Wajdeloty oraz ballada *Alpuhara* z *Konrada Wallenroda* nie spotkały się z dużym zainteresowaniem ze względu na ich późną publikację. W tym czasie istniały już inne tłumaczenia wymienionych tekstów na język ukraiński. Choć przekłady Padurry są bardzo bliskie oryginałowi, były krytykowane przez Ukraińców za brak poetyckiej jakości¹¹. Niemniej jednak Padurra zajmuje ważne miejsce wśród ukraińskich tłumaczy dzieł Mickiewicza i jest jednym z galicyjskich intelektualistów nie ze względu na swoje pochodzenie, lecz z powodu swojego oddziaływania.

Paulina Świąćickiego (1841–1876)¹², który po udziale w powstaniu styczniowym był zmuszony do ucieczki z domu w guberni kijowskiej do Galicji, można porównać z Padurrą zarówno pod względem ukraińsko-polskiej dwujęzyczności, jak i pochodzenia z rosyjskiej Ukrainy. Świąćicki również uczęszczał do liceum w Krzemieńcu, a następnie studiował na Uniwersytecie Kijowskim, gdzie związał się z demokratycznym, proludowym ruchem. Marzył o jedności polsko-ukraińskiej w unii dwóch wolnych i równych narodów. W swoim otoczeniu także próbował mobilizować ludność chłopską do polskiego powstania

⁷ *Pienia Tomasza Padury*, Lwów 1842.

⁸ Por. *O życiu i pismach Tomasza Padurry*, s. LXI.

⁹ *Рысма Тумка Падуры. Выданне поспертнае з аптографіў*, Lwiv 1874.

¹⁰ *Співанки Українця Тумка Падури*, Коломия 1878.

¹¹ Por. E. Ogonowski, *Mickiewicz w literaturze rusko-ukraińskiej* [w:] *Pamiętnik Towarzystwa im. Adama Mickiewicza*, red. R. Pilat, Lwów 1888, s. 169.

¹² Na temat życia i twórczości Świąćickiego por. В. Радзикович, *Павлин Свенціцький. Публіцистика, наукова та літературна його діяльність* [w:] *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, т. СІ, 1911, кн. 1, s. 128–147.

styczniowego, co nie powiodło mu się tak samo, jak Padurze podczas agitacji przed powstaniem listopadowym. Po ucieczce do Galicji Świącicki osiadł we Lwowie, gdzie przez ponad dziesięć lat próbował realizować swoje idee w postaci „pracy organicznej”. W ramach swojej różnorodnej działalności – był aktorem, dramaturgiem, publicystą i autorem licznych opowiadań w języku polskim i ukraińskim – przetłumaczył także kilka tekstów Mickiewicza (*Oda do młodości*, *Farys* i in.), które ukazały się we lwowskim czasopiśmie „Nywa” w 1865 r.¹³ Ich wartość artystyczna jest jednak kwestionowana przez biografę Świącickiego Wołodymyra Radzykiewycza¹⁴.

Osobliwym rozdziałem w galicyjskiej recepcji Mickiewicza jest związek Iwana Franki, największego pisarza zachodniej Ukrainy, z twórczością wybitnego polskiego romantyka. Franko – literat, naukowiec i polityk – był niewątpliwie jednym z czołowych intelektualistów Galicji. Nie tylko bardzo dobrze znał język polski, ale także publikował po polsku niektóre swoje teksty prozatorskie i znał twórczość Mickiewicza z czasów szkolnych, gdyż, jak sam pisał:

Skończyłem polskie gimnazjum i Mickiewicz był mi polecany przez nauczycieli jako najlepsza lektura, jego wiersze były w podręczniku lektur polskich, jego biografię i treść głównych dzieł trzeba było studiować, jego urodziny obchodziła młodzież szkolna...¹⁵

Już pierwsza publikacja książkowa młodego Franki, który w 1876 r., mając zaledwie dwadzieścia lat, wydał swój pierwszy tomik poezji zatytułowany *Баляды и Розказы*, niewątpliwie nawiązuje do *Ballad i romansów*, które były pierwszą książką Mickiewicza. Nie tylko liczba tekstów zawartych w pierwszym dziele Franki – czternaście wierszy – pokrywa się z pierwszym wydaniem Mickiewicza, istnieje również szereg intertekstualnych powiązań między poszczególnymi utworami¹⁶.

W 1885 r. Franko opublikował artykuł zatytułowany *Adam Mickiewicz w rusińskiej literaturze*, który ukazał się w petersburskim, polskojęzycznym czasopiśmie „Kraj”. Omówił w nim dotychczasowe przekłady dzieł polskiego poety, które powstały zarówno w imperium carskim, jak i w Galicji. Doszedł do wniosku, że wpływ Mickiewicza na literaturę ukraińską jeszcze się nie wyczerpał i można oczekiwać nowych tekstów, które podejmą jego tematy i motywy¹⁷ (jakby na potwierdzenie trafności tej prognozy wkrótce potem ukazały się krymskie teksty Łesi Ukrainki, nawiązujące do *Sonetów krymskich* Mickiewi-

¹³ Por. E. Ogonowski, dz. cyt., s. 171.

¹⁴ Por. В. Радзикевиц, dz. cyt., кн. 3, s. 155 i n.

¹⁵ I. Franko, *Ein Dichter des Verrathes* [w:] *Die Zeit*, nr 136, 8. Mai 1897, s. 87.

¹⁶ Por. Б. Тихолоз, *Ab initio («Баляды і розказы» як документ «молодечого романтизму»)* [w:] *Письма Ивана Франка. I. Баляды и Розказы*, Львів 1867, s. XXXVIII.

¹⁷ Por. І. Франко, *Адам Міцкевич в української літературі* [w:] І. Франко, *Твори в двадцяти томах*, t. XVIII, *Літературно-критичні статті*, Київ 1955, s. 118.

cza). W 1897, na rok przed obchodami stulecia urodzin polskiego poety, Franko niespodziewanie opublikował w wiedeńskim tygodniku „Die Zeit” niezwykle polemiczny artykuł w języku niemieckim *Ein Dichter des Verrathes*, w którym zdradę traktuje jako główny temat serii tekstów Mickiewicza i na tej podstawie wyciąga wniosek na temat charakteru narodu polskiego: „Musi to być smutny stan rzeczy dla narodu, który bez zastrzeżeń uważa takiego poetę za swojego najwyższego bohatera narodowego i proroka i nadal karmi następne pokolenia jego trującymi produktami ducha”¹⁸. Nawet jeśli przyjąć, jak czyni to większość interpretatorów tego tekstu¹⁹, że atak Franki nie był skierowany przede wszystkim przeciwko Mickiewiczowi jako poecie, lecz przeciwko polskim władzom w Galicji, pod których samowolą Franko wiele wycierpiał, gwałtowność tego ataku pozostaje niezrozumiała.

Kolejny etap w kontaktach Franki z Mickiewiczem jest również niezwykle dziwny. W 1914 r., na dwa lata przed swoją śmiercią, Franko opublikował rękopis, który rzekomo nabył kilka lat wcześniej od lwowskiego antykwariusza w głębokim przekonaniu, że jest to ostatni dramat Adama Mickiewicza pt. *Wielka utrata*, napisany w Paryżu po *Panu Tadeuszu* i nawiązujący tematycznie do *Dziadów* części III²⁰. W przedmowie Franko sam podaje, że ani słynny slawista Aleksander Brückner, ani specjalista od Mickiewicza Henryk Biegeleisen nie uznali tego tekstu za dzieło polskiego wieszca²¹. Franko nalegał jednak na uznanie autentyczności tego tekstu i znaczenia swojego odkrycia. Dziś badacze są zgodni, że Franko sam napisał ten tekst. Fałszerstwo to można również zaklasyfikować jako część „kompleksu Mickiewicza”, który najwyraźniej towarzyszył wielkiemu ukraińskiemu pisarzowi i intelektualistce przez całe jego życie²². Jednak w tym samym wydaniu, co *Wielka utrata*, Franko występuje również jako tłumacz Mickiewicza. Po tekście dramatu pojawiają się przekłady „utworów politycznych” Mickiewicza, takich jak *Ustęp z Dziadów III*, *Do Matki Polki*, *Reduta Ordoni* i inne, które z pewnością należą do najlepszych tłumaczeń tych tekstów na język ukraiński.

Jednak Galicja to nie tylko obszar, który wspólnie zamieszkiwali Polacy i Ukraińcy i angażowali się w wymianę kulturalną; istniała również ożywiona

¹⁸ I. Franko, *Ein Dichter des Verrathes*, s. 89.

¹⁹ Na temat dyskusji wokół tego artykułu, która rozciąga się od lat pięćdziesiątych XX w. do dnia dzisiejszego, zob. A. Woldan, *Mickiewicz und die ukrainische Literatur des 19. Jhds* [w:] *Adam Mickiewicz. Kontext und Wirkung/Contexte et rayonnement*, R. Fieguth (Hg.), Freiburg 1999, s. 320 i n.

²⁰ Por. I. Франко, *Передне слово* [w:] А. Міцкевич, *Вielka Utrata. Исторична драма з pp. 1831–32. З додатком житєпису А. Міцкевича та вибору його поезій у перекладі на українську мову* видав Др. Іван Франко, Львів 1914, s. V–VIII.

²¹ I. Франко, *Передне слово*, s. VI i n.

²² Zob. Б. Тихолоз, dz. cyt., s. XLII.

wymiana między innymi kulturami narodowymi, takimi jak polska i niemiecka. Galicja to także obszar, na którym powstawały tłumaczenia z języka polskiego na niemiecki. I choć wykształceni Polacy znali niemiecki, na polski tłumaczono wielu niemieckich poetów, przede wszystkim Schillera. Było też odwrotnie – w Galicji na język niemiecki tłumaczono wiele dzieł literatury polskiej, przede wszystkim twórczość Adama Mickiewicza. W tłumaczeniach tych chodziło nie tylko o udostępnienie utworów czytelnikom nieznającym języka polskiego, ale także o swoiste zawłaszczenie. Bowiem we własnej twórczości literackiej chciano wykorzystać gatunki i tematy wprowadzone przez wybitnego polskiego romantyka. Porównanie z Schillerem może również tłumaczyć popularność Mickiewicza w Galicji – wagę Schillera dla literatury niemieckiej można porównać ze znaczeniem Mickiewicza w literaturze polskiej, obaj autorzy byli – z galicyjskiej perspektywy – romantykami *par excellence*. Tak jak polscy czytelnicy w Galicji pragnęli zapoznać się z dziełami Schillera, tak samo niemieccy czytelnicy żywili chęć poznania twórczości Mickiewicza.

Mickiewicz był w Galicji postacią dobrze znaną dzięki tłumaczeniom i szkicom na jego temat, które ukazywały się we lwowskim, niemieckojęzycznym czasopiśmie „Mnemosyne” (1824–1840)²³. Już w 1824 r. opublikowano tu pierwsze niemieckie tłumaczenie ballady *Świtezianka* noszące tytuł *Das Mädchen von Switez*. Tłumacz, Franz Poll v. Pollenburg (1801–1826)²⁴, starszy brat zmarłego młodo Wincentego Pola [błąd tłumacza – nie Wincenty Pol, ale jego brat młodo zmarł], studiował we Lwowie i był galicyjskim urzędnikiem. Pisał wiersze w języku niemieckim, a także tłumaczył z polskiego, zwłaszcza komedie A. Fredry i J.N. Kamińskiego. Dzięki swoim uwagom o Mickiewiczu i jego znaczeniu, które poprzedzają jego tłumaczenie, Poll v. Pollenburg jest uważany za odkrywcę Mickiewicza w Galicji. Jako dwujęzyczny pisarz polsko-niemiecki jest on również prekursorem wśród innych tłumaczy Mickiewicza swojego regionu.

Tłumaczenia sonetów Mickiewicza, które ukazały się w „Mnemosyne” już w 1827 r., zaledwie rok po pierwszym moskiewskim wydaniu z roku 1826, wywołały w Galicji entuzjazm wobec sonetu – gatunku niespotykanego u Schillera. Młodzi poeci galicyjscy publikowali liczne sonety w języku polskim i niemieckim, na przykład Jan Nepomucen Kamiński, dramaturg i tłumacz (Schillera), czy Karol Bołoz Antoniewicz, członek lwowskiego koła poetyckiego „Ziewonia”²⁵. Są to poeci, którzy również podejmowali się tłumaczeń,

²³ Por. M. Szyrocki, B. Zakrzewski, *Mickiewicz w Lwowskiej „Mnemosyne”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 55, „Prace Literackie” VIII, Wrocław 1966, s. 5–56.

²⁴ Zob. M. Szyrocki, B. Zakrzewski, dz. cyt., s. 11 i n.

²⁵ Por. tamże, s. 20. Obszernie ten wpływ omawia Wilhelm Bruchnalski, *Sonet Mickiewicza w literaturze galicyjskiej w l. 1827–1828* [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im.*

przekładając zarówno swoje wielkie wzorce literackie, jak i naśladowując je w własnych utworach. Pisarzy tych bez wątplenia należy również zaliczyć do grona intelektualistów galicyjskich.

Zainteresowanie twórczością Adama Mickiewicza wśród niemieckojęzycznych Galicjan, z których wielu było również polskiego pochodzenia, nie ograniczało się tylko do pierwszej połowy XIX w. W szkicu poświęconym galicyjskim tłumaczom, z których większość sama była pisarzami lub filologami, Krzysztof A. Kuczyński wymienia 14 nazwisk osób, w większości tłumaczy dzieł Mickiewicza także na język niemiecki²⁶. Część tych tłumaczy, wśród których wielu było pochodzenia żydowskiego, wraz z ich wkładem w rozpowszechnianie dzieł Adama Mickiewicza w Galicji i poza nią, zostanie omówiona poniżej jako swoista reprezentacja wielu innych podobnych im twórców.

Gotthilf Kohn (1844–1919)²⁷ – ten pisarz, tłumacz i redaktor pochodził z żydowskiej kolonii w Hohenems w Austrii. Jego ojciec, znany lwowski rabin Abraham Kohn, został otruty przez ortodoksyjnych Żydów we Lwowie w 1848 r. W tym ataku jego syn Gotthilf również odniósł poważne obrażenia, z którymi musiał walczyć do końca życia. Dopiero w 1864 r. Kohn przeniósł się na stałe do Galicji, gdzie jego brat otworzył kancelarię adwokacką w Samborze. Mając już 20 lat, przyszły tłumacz rozpoczął naukę języka polskiego, co szło w parze z przyswajaniem sobie literatury polskiej w trakcie samokształcenia. Jego działalność translatorska rozpoczęła się w latach siedemdziesiątych XIX w., gdy przetłumaczył Mickiewicza na niemiecki i utwory Lenaua na polski. Przez ponad 20 lat Kohn wydawał „Roczniki Samborskie” – almanach zawierający teksty literackie, historyczne i inne. Większość swoich wierszy pisał po polsku, zaś prozę po niemiecku. W 1880 r. ukazały się jego zebrane tłumaczenia Mickiewicza²⁸, zawierające wszystkie ballady, poematy *Grażyna* i *Konrad Wallenrod*, *Farys*, niektóre sonety odeskie i inne późniejsze wiersze. W przedmowie Kohn polemizuje z istniejącymi, kiepskimi przekładami, i chce, aby jego tłumaczenia były prawdziwymi odpowiednikami dzieł polskiego poety. Trzy lata później Kohn ponownie zasłynął jako tłumacz z języka niemieckiego, publikując polskie przekłady wierszy Adelberta von Chamissa. Twórczość Kohna jest typowa dla galicyjskich tłumaczy: charakteryzują ich przekłady z niemieckiego na polski i z polskiego na niemiecki

Adama Mickiewicza, t. 6, Lwów, s. 188–203.

²⁶ Por. K. Kuczyński, *Galicyjskie spotkania* [w:] tegoż, *Wielobarwność pogranicza. Polsko-austriackie stosunki literackie*, Wrocław 2001, s. 12.

²⁷ Na temat Kohna por. Czesław Lechicki, *Kohn Gotthilf (1844–1919)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII, Wrocław 1967–1968, s. 265–266. Imię „Gotthilf” jest tam napisane niepoprawnie, a mianowicie „Gothilf”.

²⁸ *Mickiewicz’ poetische Meisterwerke*, übersetzt von Gotthilf Kohn, Sanok 1880.

oraz własne utwory literackie w obu językach, a w wielu przypadkach także działalność redakcyjna i wydawnicza, które sytuują ich w kręgu galicyjskich intelektualistów.

Jedną z najciekawszych postaci wśród galicyjskich tłumaczy Mickiewicza jest niewątpliwie Siegfried Lipiner (1876–1911). Urodził się w Jarosławiu, ale w młodości przeniósł się do Wiednia, gdzie ukończył gimnazjum i studia na Uniwersytecie Wiedeńskim²⁹. Lipiner bardzo wcześnie stał się znany jako poeta i filozof, już po wielkim sukcesie swojego pierwszego dramatu *Der entfesselte Prometheus* (1867), który został doceniony również przez Fryderyka Nietzschego. Późniejsze dramaty Lipinera nie odniosły już takich sukcesów. Pisarz wycofał się z życia literackiego, aby do końca życia pracować jako dyrektor Biblioteki Parlamentarnej w Wiedniu. Do zawodu tłumacza trafił dość przypadkowo w momencie, gdy hrabia Karol Lanckoroński zasugerował mu przetłumaczenie utworów Mickiewicza. Lipiner przełożył tylko dwa jego dzieła – *Pana Tadeusza* (*Herr Thaddäus oder der letzte Einritt in Lithauen*, Lipsk 1883) i *Dziady* (*Todtenfeier*, Lipsk 1887). Niemniej jednak właśnie te przekłady należą do najlepszych, zwłaszcza *Pan Tadeusz*, który był kilkakrotnie wznawiany w XX w.

Nieprzemijające zainteresowanie osobą i twórczością Lipinera nie wynika jednak z jego przekładów, lecz z przyjaźni z Gustawem Mahlerem. Przyjaźń między nimi trwała latami, dopóki nie została przyćmiona przez małżeństwo Mahlera z Alną Schindler w 1901 r. Kompozytor był otwarty na estetyczne poglądy Lipinera, co znalazło swój wyraz także w jego muzyce. Nie można tu jednak mówić o bezpośrednim „udźwiękowieniu” filozoficznych twierdzeń galicyjskiego myśliciela w kompozycjach wiedeńskiego symfonika³⁰.

Lipiner w swoich poglądach filozoficznych i estetycznych jest również typowym neoromantykiem, a zatem wykazuje pewne powinowactwo z ideami Mickiewicza. W wykładzie *O elementach odnowy idei religijnych*, wygłoszonym dla studentów w Wiedniu w 1878 r., znajdziemy przekonanie znane już z filozofii romantycznej, mianowicie przekroczenie empirycznej rzeczywistości, ruch, w którym spotykają się emocje, sztuka i religia, odrzucenie tradycyjnych form życia religijno-wyznaniowego i wreszcie znaczenie cierpienia i tragedii. We wszystkich tych punktach przecinają się filozoficzne poglądy Lipinera oraz estetyczne i polityczne idee Mickiewicza. Neomesjanizm, postawa charakterystyczna również dla galicyjskich przedsiębiorców, takich jak Stani-

²⁹ Odnośnie do biografii Lipinera por. A. Wiśniewska, *Z dalekiej Galicji do Wiednia. Siegfried Lipiner – bibliotekarz niepospolity*, „Biblioteka” 2014, nr 18 (27), s. 171–192.

³⁰ Por. F. Celestini, *Gustav Mahler's Symphonic Transcendence at Its Counterparts* [w:] *Religion in the Secular Age. Perspectives from the Humanities*, ed. by H. Nagl-Docekal and W. Zacharasiewicz, Berlin–Boston 2023, s. 337–347.

sław Szczepanowski³¹, jest nowym wątkiem w profilu galicyjskich intelektualistów, który, podobnie jak w przypadku Lipinera, jest również związany z jego pracą przekładową.

Pochodzący z Drohobycza Arthur Ernst Rutra (właśc. Arthur Ernst Samuely, 1892–1942)³², będąc Żydem, stał się ofiarą Holokaustu. Stanowi on ostatni przykład galicyjskiego tłumacza, pisarza i intelektualisty, nawet jeśli jego twórczość wykracza poza okres galicyjski, który dobiegł końca w 1918 r. Już w roku 1903 młody Samuely przeprowadził się z matką do Wiednia, gdzie uczęszczał do gimnazjum i studiował prawo, germanistykę i slawistykę na uniwersytecie, uzyskując doktorat na podstawie rozprawy o Ludwigu Börne. W 1915 r. zaciągnął się jako ochotnik do wojska austriackiego i walczył w Karpatach. Po I wojnie światowej Samuely, używając pseudonimu Rutra, znalazł się w Monachium, gdzie pracował jako pisarz i tłumacz. W tym czasie ukazał się pierwszy tom jego przekładów Mickiewicza³³, po którym miał pojawić się następny, lecz nigdy się nie ukazał. Opublikowany zbiór zawiera ballady, wczesne wiersze, takie jak *Oda do młodości*, utwory późniejsze – *Do Matki Polki* i *Reduta Ordone*, poematy *Grażyna* i *Konrad Wallenrod* oraz *Sonetny krymskie*. Przekłady Rutry mają wysoką jakość poetycką i napisane są zadziwiająco nowoczesnym, współczesnym językiem. Rutra tłumaczył z polskiego, ale również z francuskiego, na przykład powieści Emila Zoli. W latach dwudziestych odniósł szczególny sukces jako dramaturg – jego sztuka *Der Kronprinz* (1928) została przyjęta przez Maxa Reinhardta do Deutsches Theater Berlin; oprócz tego wystawiono ją w kilku innych teatrach. Po przejęciu władzy przez narodowych socjalistów w 1933 r. Rutra opuścił Monachium; powrócił do Wiednia, gdzie stanął po stronie państwa korporacyjnego; publikował w czasopiśmie o konserwatywnym zabarwieniu i zawsze ostro krytykował ruch narodowosocjalistyczny. W roku 1938, zaraz po Anslusie, Rutra został aresztowany i wysłany do obozu koncentracyjnego w Dachau, a następnie skazany na 15 lat więzienia. W 1942 r. został deportowany przez gestapo i zamordowany w obozie zagłady w Małym Trostjancu. Tym samym pisarz zamyka poczet polsko-żydowsko-austriackich tłumaczy, którzy pochodzili z Galicji i przekładali na niemiecki dzieła najważniejszego polskiego romantyka.

³¹ Por. K. Ratajska, *Neomesjanistyczni spadkobiercy Mickiewicza*, Łódź 1998, s. 7–24.

³² Zu Leben und Werk Rutras por. J. Lopuschanskyj, *Deutschsprachige jüdische Autoren Galiziens: eine bio-bibliographische Auswahlübersicht* [w:] *Deutsch in der Ukraine. Geschichte, Gegenwart und zukünftige Potentiale*, H. Philipp, Th. Stangl, J. Wellner (Hg.), Regensburg 2012, s. 230 i n.; M. Blaeulich, *Österreichisches Alphabet. Max Blaeulich über Arthur Ernst Rutra (1892–1942)* [w:] *Literatur und Kritik* 491/492, März 2015, s. 93–110.

³³ A. Mickiewicz, *Poetische Werke. Erster Band*, München 1919.

Bibliografia

- Blauelich M., *Österreichisches Alphabet. Max Blauelich über Arthur Ernst Rutra (1892–1942)* [w:] *Literatur und Kritik* 491/492, März 2015, s. 93–110.
- Bruchnalski W., *Sonety Mickiewicza w literaturze galicyjskiej w l. 1827–1828* [w:] *Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza*, t. 6, Lwów, s. 184–218.
- Celestini F., *Gustav Mahler's Symphonic Transcendence at Its Counterparts* [w:] *Religion in the Secular Age. Perspectives from the Humanities*, ed. by H. Nagl-Docekal and W. Zacharasiwicz, Berlin–Boston 2023, s. 337–347.
- Franko I., *Adam Mickevyč v ukrajins'koji literaturi* [w:] tegoż, *Tvory v dvadcaty tomach*, t. XVIII: *Literaturno-krytyčni statti*, Kyjiv 1955, s. 113–118.
- Franko I., *Ein Dichter des Verrathes* [w:] *Die Zeit*, nr 136, 8. Mai 1897.
- Franko I., *Peredne slovo* [w:] Adam Mickevyč, *Wielka Utrata. Istoryčna drama z rr. 1831–32. Z dodatkom žytepysu A. Mickevyča ta vyboru joho poezij u perekladi na ukrajins'ku movu* vydav Dr. Ivan Franko, L'viv 1914, s. V–VIII.
- Kacnelson D., *Skazani za lekturę Mickiewicza. Z archiwów Lwowa i Wilna*, Lublin 2001.
- Kuczyński K., *Galicyjskie spotkania* [w:] tegoż, *Wielobarwność pogranicza. Polsko-austriackie stosunki literackie*, Wrocław 2001, s. 9–44.
- Lechicki C., *Kohn Gotthilf (1844–1919)* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIII, Wrocław 1967–1968, s. 265–266.
- Lopuschanskyj J., *Deutschsprachige jüdische Autoren Galiziens: eine bio-bibliographische Auswahlübersicht* [w:] *Deutsch in der Ukraine. Geschichte, Gegenwart und zukünftige Potentiale*, H. Philipp, Th. Stangl, J. Wellner (Hg.), Regensburg 2012, s. 220–234.
- Markijan Šaškevyč [w:] *Tvory Markijana Šaškevyča i Jakoho Holovackoho (Z dodatkom tvoriv: Ivana Vahylevyca i Tymka Padury)*, Ruska Pysmennist' III, 1, L'viv 1913, s. 5–8.
- Mickiewicz' poetische Meisterwerke*, übersetzt von Gotthilf Kohn, Sanok 1880.
- Mickiewicz A., *Poetische Werke. Erster Band*, München 1919.
- N. N., *O žyčiu i pismach Tomasza Padurry* [w:] *Spivanky Ukrainejca Tymka Padury*, Kolomyja 1878, s. I–LXVI.
- Ogonowski E., *Mickiewicz w literaturze rusko-ukraińskiej* [w:] *Pamiętnik Towarzystwa im. Adama Mickiewicza*, red. R. Pilat, Lwów 1888, s. 168–173.
- Pienia Tomasza Padury*, Lwów 1842.
- Pysma Tymka Padury. Wydanie posmertne z awtohrafiw*, Lwiv 1874.
- Radzykevyč V., *Pavlyn Svencickyj. Publicystyka, naukova ta literaturna joho dijal'nist'*, „Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Ševčenka” 1911, t. CI, kn. 1, s. 128–147.
- Ratajska K., *Neomesjanistyczni spadkobiercy Mickiewicza*, Łódź 1998.
- Šaškevyč M., *Slovo do čitel'ej ruskoho jazyka* [w:] *Syn Rusi (1833). Perša rukopysna zbirka viršiv Markijana Šaškevyča ta joho pobratymiv*. Uporjadkuvannja, peredmov a i prymytyk E. Nachlika, L'viv 1995, s. 22.
- Spivanky Ukrainejca Tymka Padury*, Kolomyja 1878.
- Studyn'kyj K., *L'vivs'ka duchovna Semynaryja v časach Markijana Šaškevyča (1829–1843)* [w:] *Zbirnyk Fil'ol'ohičnoji Sekcijy Naukovoho Tovarystva imeni Ševčenka*, t. XVII i XVIII, L'viv 1916.
- Szyrocki M., Zakrzewski B., *Mickiewicz w Lwowskiej „Mnemosyne”*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 55, „Prace Literackie” VIII, Wrocław 1966, s. 184–218.
- Tycholoz B., *Ab initio („Baljady i rozkazy” jak dokument „molodečoho romantyzmu”)* [w:] *Pys'ma Ivana Franka I. Baljady i Rozkazy*, L'vov 1867, s. VII–LXII.

- Ustyjanovyc N.* [w:] *Tvory Nykoly Ustyjanovycy i Antona Mohyl'nyckoho*, „Ruska pysmennist” III, 2, L'viv 1913, s. 5–6.
- Wiśniewska A., *Z dalekiej Galicji do Wiednia. Stegfried Lipiner – bibliotekarz niepospolity*, „Biblioteka” 2014, nr 18 (27), s. 171–192.
- Woldan A., *Mickiewicz und die ukrainische Literatur des 19. Jhds* [w:] *Adam Mickiewicz. Kontext und Wirkung/Contexte et rayonnement*, R. Fieguth (Hg.), Freiburg 1999, s. 305–321.

Galician translators of Adam Mickiewicz's works

Summary

Multiethnic Austrian Galicia was a territory predestinated for translation between the different languages used in this country. This concerned the work of Adam Mickiewicz, leading Polish romantic poet, too. In Galicia his works were translated from Polish into Ukrainian and German as well. The translators, today rather forgotten, belonged to Galician intellectuals be it of Polish, Ukrainian, German or Jewish origin. This article concentrates on persons like Mykola Ustyjanovych, Tymko Padurra and Ivan Franko from the Ukrainian, and Gotthilf Kohn, Sigfrid Lipiner and A. E. Rutra from the Jewish-German side, having been not only translators, but authors and Galician intellectuals in general.

Keywords: Galicia, translation, Mickiewicz, Ukrainian, German